

УДК 800

Д.І. Квеселевич, З.Б. Ісаакян

ПОРІВНЯЛЬНА ТИПОЛОГІЯ ІНТЕГРАЦІЇ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ В МОВАХ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ СІМ'Ї

У статті інтеграція словосполучення у складне слово розглядається як індоєвропейська мовна універсалія, що потребує порівняльно-типологічного аналізу, який до цього часу не проводився.

Редукція висловлювання, різновидом якої є інтеграція словосполучення у складне слово, притаманна в тій чи іншій мірі всім індоєвропейським мовам. Вже в давніх мовах цієї сім'ї зустрічаються складні слова, утворені шляхом такої інтеграції. До них належать:

1) слова, в яких перша частина має певну відмінкову форму, наприклад, санскр. *vastos-patih* «бог двору, домівки, лат. *postrī-die* «наступного дня»;

2) слова з першим компонентом прикметником / також займенником, числівником/: санскр. *sapta-rsayah* «сім мудреців», /Великий Віз/, давньо-верхньонім. *junc-frouwa* «молода пані», гот. *ala-mans* «усі люди»;

3) слова з першим компонентом дієслівною /дієприкметниковою/ основою: санскр. *vidad-vasuh* «той, що знаходить добро», слов. *въ-гласъ* «той, хто знає» /букв. «той, хто знає голос»/.

Інтеграція словосполучення у складне слово поряд з його лексикалізацією є характерною для сучасних германських мов / пор. англ. *railroad*, нім. *Eisenbahn*, датськ. *jernbane*, шведськ. *jarnbana* і т.ін./ . В німецькій мові «можливість за допомогою субстантивної обернути чи не будь-який відрізок контексту на слово широко використовується не тільки в мові художньої літератури, але й у повсякденному мовленні» [1 : 192] .

У фризській мові, близькоспорідненій з англійською, до моделей словоскладення шляхом інтеграції словосполучення слід віднести: копулятивну модель із сполучником **en** / *molke-en-wetter* «молоко з водою» /, підрядні моделі **N + N** /*skoalbern* «учень» /, **A + N** /*hegeskoalle* «університет»/, **Num. + N** /*twastriid* «непішучість»/ та деякі інші менш частотні [2 : 159-161] .

У скандинавських мовах широкого розповсюдження набула інтеграція моделей **N + N**, **A + N**. Особливо це стосується шведської, норвезької та датської мов, у яких переважна частина основного словникового фонду являє собою одноморфемні структури і де основним засобом вираження синтаксичного зв'язку є прилягання [3 : 79-86] : шв. *gra* «сіпуй» + *sten* «камінь» → *grasten* «бруковий камінь, буліжник», *stor* «великий» + *bonde* «селянин» → *storbonde* «селянин-куркуль»; норв. *vin* «вино» + *beger* «келик» → *vinbeger* «келик для вина»; дат. *vinter* «зима» + *frakke* «сюртук» → *vinterfrakke* «зимове пальто» та ін.

В ісландській та фарерській мовах подібні моделі складних слів трапляються значно рідше, наприклад, ісл. *svefn* «сон» + *herbergi* «кімната» → *svefnherbergi* «спальня». У цих мовах більш частотними є складні слова, утворені за допомогою сполучної морфемі, наприклад, ісл. *tobaksbankur* «кусет для тютюну», *hvítabjörn* «білий ведмідь».

Поряд з моделями інтеграції словосполучення у складне слово в скандинавських мовах широко представлені моделі складних слів, утворених шляхом лексикалізації словосполучення, яка супроводжується зміною лінійного порядку компонентів: шв. *sla rad* → «радитися», норв. *ta del* → *delta* «брати участь».

Аналітична структура сучасних романських мов сприяє продуктивності процесу інтеграції складених номінативних комплексів. У флективній латинській мові складні іменники та прикметники були рідкісним явищем, однак у пізній латині інтенсивно проходив процес утворення складних прислівників і прийменників шляхом інтеграції словосполучення, який завершився в сучасних романських мовах : *de mane* → *in. domani*; *ab ante* → *in. avanti*; *de post* → *in. dopo* і т. н.

У сучасній французькій мові інтеграція словосполучення є одним з продуктивних засобів словоскладання: *chef-d'oeuvre* «шедевр», *tete-a-tete* «розмова віч -на- віч», *pot-au-feu* «м'ясна печеня з овочами», *table d'hotels* «табльдот», *potte de terre* «картонля» та ін. На наш погляд, до словостягнень, тобто частково інтегрованих словосполучень, треба відносити комплекси типу *fer a repasser* «праска», *moulin a vent* «вітряк», *table des matieres* «зміст» і т.п. Такими словостягненнями є також іспанські номінативні комплекси моделі «іменник-прийменник-іменник», наприклад, *oficina de correos* «поштамт», *tarjeta de visita* «візитна картка», *mesa de poche* «нічний столик»

В італійській мові складні слова типу *capotreno* «начальник потягу» з урахуванням сучасних структурних типів словосполучень мають бути віднесені до моделей лексикалізації /*capo del treno* → *capotreno* / . Проте ця модель історично походить від безприйменникових конструкцій для вираження відношень родового відмінка, які трапляються в романських мовах у ранній період їх розвитку.

Іншими шляхами відбувається редукція висловлення у слов'янських, зокрема російській та українській мовах, де інтеграція словосполучення у складне слово / типу рос. вроде, вполоборота, внакладку, сумасшедший, вечномёрзлый, высокооплачиваемый, вперёдсмотрящий, широкодоступный, быстрорастворимый, глубокоуважаемый, перекасти-поле; укр. вб'ік, благодіяти, високоосвічений, швидкокоріжучий, вельмишановний, перекоштиполе та ін. / - явище не настільки розповсюджене, як у германських і романських мовах, та представлене незначною кількістю структурних моделей.

У слов'янських мовах процесу інтеграції словосполучення у складне слово перешкоджає морфологічна роздільнооформленість компонентів складених номінативних комплексів : рос. зубная паста - зубной пасты, железная дорога - по железной дороге, красное вино - красного виноа, общая тетрадь - общей тетради і т.п.

Кількість моделей інтеграції словосполучення в сучасній російській мові незначна. До них належать:

- 1) Прислівник + дієприкметник → віддієприкметниковий прикметник : *быстро сохнувший* → *быстросохнувший, легко разрешимый* → *легкоразрешимый, медленно действующий* → *медленнодействующий* і т.п. Необхідно розрізняти змінні словосполучення та терміни, утворені шляхом їх інтеграції : *мелко размолотый* : : *мелкоразмолотый, свободно падающий* : : *свободнопадающий*. У ряді випадків написання разом і роздільне написання зумовлюються диференціацією дієприкметника та прикметника, що утворився в результаті інтеграції словосполучення : *легко раненный* : : *легкораненый, мелко рубленный* : : *мелкорубленный*.
- 2) Займенник + іменник → прислівник : *сам друг* → *сам-друг, сей час* → *сейчас*.
- 3) Прийменник + іменник → прислівник : *в натяжку* → *внатяжку, в добавок* → *вдобавок, в праве* → *вправе, с лишком* → *слишком, с начала* → *сначала, с плеча* → *сплеча* і т.п.
- 4) Частка + прикметник / дієприкметник → прикметник : *не грамотный* → *неграмотный, не бритый* → *небритый, не богатый* → *небогатый*.

Інші моделі представлені поодинокими прикладами : *спаси Бог* → *спасибо, авось-ка* → *авоська, перекаати поле* → *перекаати-поле, от чего* → *отчего, с ума сшедший* → *сумасшедший* та деякі інші.

В українській мові найбільш типовим випадком інтеграції словосполучення у складне слово є модель складного прикметника з першим компонентом прислівником : *легкозрозумілий, легкопоранений, слабозвинутий, широкодоступний, малопомітний, малорухливий* і т.п.

У слов'янських мовах широко використовується модель складних слів, що утворюються з двох компонентів-іменників. На відміну від германської моделі **N + N** / наприклад, *англ. football, cupboard, inkpot* та ін./, що бере початок від словосполучення з атрибутивним зв'язком, модель **N + N** слов'янських мов походить від апозитивного словосполучення. Для складних слів цієї моделі є характерною морфологічна цільнооформленість, тобто їх перший компонент не відмінюється : *рос., укр. плац-палатка, генерал-лейтенант; польськ. zar-ptak, болг. хотел-ресторант, сербохорв. бисер-гора* і т.п. Такі складні слова потрібно відрізняти від апозитивних словосполучень моделі **N + N**, які позбавлені морфологічної цільнооформленості / обидва компоненти відмінюються / : *рос. фабрика-кухня, укр. місто Київ, польськ. miasto-gigant, чеськ. mesto Praha, болг. вагон-хладилник, сербохорв. дрво врбовина* і т.п.

Проміжним, перехідним типом є словостягнення моделі **N + N**. Їх морфологічна цільнооформленість є нестійкою, перший компонент може іноді відмінюватися, наприклад, *рос. Москва-река, диван-кровать, вагон-ресторан, член-корреспондент* та ін.

На думку Т.М. Молошної, інтеграції апозитивних словосполучень у складні слова сприяють такі чинники :

- 1) Належність компонентів до різних родів, різнотипність відмінкових закінчень і прагнення подолати цю різнотипність : *плац-палатка - *плаца-палатки* → *плац-палатки*.
- 2) Належність першого компонента до іменників середнього роду із закінченням у наз. відмінку однини **-о / -е /**, яке збігається за формою зі сполучними морфемами **-о-, -е-** в складних словах. Пор. *чудо-птица і тепловоз*.
- 3) Іншомовність першого компонента : *дизель-мотор, блок-механизм, альфа-лучи* і т. ін.
- 4) «Затемнення» лексичного значення компонентів, наприклад, *трын-трава*.
- 5) Тривале і часте сумісне вживання компонентів : *царь-колокол, жар-птица, Москва-река, генерал-майор* та ін. [4 : 41-42].

У сучасних слов'янських мовах інтеграції у складні слова можуть підлягати також фразеологізми, наприклад, слов. *prerapajana* «Боже мій», *chvalabohu* «слава Богу», *bohukristuprisaham* «клянуся Богом», *naverimboha* «на щастя», «навмання» і т.п.

Вивчення процесу інтеграції словосполучення у складне слово має суттєве значення для різних галузей лінгвістики - лексикології, синтаксису, порівняльної типології, контрастивної лінгвістики, лексикографії.

На нашу думку, порівняльно-типологічне дослідження інтеграції словосполучення має поєднувати два способи побудови типологічної класифікації кінцевих продуктів цього процесу - аксіоматичний і конструктивний. Класифікація складених номінативних комплексів у межах фрагментарної типології повинна проводитись з урахуванням діалектичної єдності колігації та колокації, а також соціолінгвістичної зумовленості комплексів, що інтегруються, і функціональних стилів їх вжитку. Виключно важливим є також встановлення універсальних та окремих чинників, як таких, що сприяють, так і таких, що перешкоджають процесу інтеграції у мовах, які досліджуються.

1. Девкин В.Д. Немецкая разговорная речь : Синтаксис и лексика. - М.: Междунар. Отношения, 1979. - 254 с.
2. Жлуктенко Ю.А., Двухжилов А.В. Фризский язык. - К.: Наук.думка, 1984. - 200 с.
3. Аракин В.Д. Сопоставительная типология скандинавских языков. - М. : Высш. Школа, 1984. - 136с.
4. Молошная Т.Н. Субстантивные словосочетания в славянских языках. - М. : Наука, 1975. - 238 с.

Квеселевич Дмитро Іванович - доктор філологічних наук, завідувач кафедри англійської філології Житомирського державного педагогічного університету ім. І.Франка.

Наукові інтереси :

- словотвір германських і слов'янських мов ;
- лексикологія, фразеологія і лексикографія англійської мови.

Исаакян Зюльфи Багратівна - старший викладач кафедри англійської філології Житомирського державного педагогічного університету ім. І Франка.

Наукові інтереси :

- лексикологія англійської і французької мов.